

Streszczenie

Rozprawa doktorska *Konstruktor światów: Paula Scheerbarta obrazy kobiet i mężczyzn* poświęcona jest twórczości urodzonego w Gdańsku niemieckiego pisarza Paula Karla Wilhelma Scheerbarta (1863-1915) i skupia się na relacjach między płciami ukazanymi w jego wybranych utworach. Dzieła tego autora nigdy nie cieszyły się dużą popularnością – była nimi zainteresowana jedynie garstka odbiorców i krytyków literackich, chociaż publikowano je w tak popularnych czasopismach, jak chociażby „Der Sturm“, „Die Insel“, „Die Jugend“, „Die Fackel“, „Freie Bühne“, „Pan“, „Ver Sacrum“, czy też „Aktion“ oraz w renomowanych wydawnictwach, wśród nich Insel, Rowohlt, J. C. C. Bruns, Schuster & Loeffler, Oesterheld i Georg Müller. Liczba książek napisanych przez autora może zdumiewać, gdyż jest ich trzydzieści, a powstawały na przestrzeni około ćwierćwiecza.

Twórczości Paula Scheerbarta poświęcono wiele książek i artykułów, lecz autorzy koncentrują się w nich przede wszystkim na fantastyce i Oriencie. Brakuje wśród nich pozycji odnoszących się do sposobu przedstawiania przez Scheerbarta postaci kobiecych, męskich i pozaziemskich, podczas gdy temat ten jest niezwykle ważny dla zrozumienia specyficznej twórczości niemieckiego pisarza, rzuca bowiem światło na jej różne aspekty. Kwestie dotyczące relacji między płciami, a więc swoisty antyerotyzm i powiązane z nim alternatywy życia małżeńskiego są mianowicie istotnym przejawem światopoglądu autora. Obok aspektów autobiograficznych z jego utworów wyłania się także kontekst historyczny oraz literacki sposób przedstawiania kobiet i mężczyzn na przełomie XIX i XX wieku. Te niezwykle istotne elementy są przedmiotem niniejszej pracy, która stawia sobie za cel uwypuklenie i wyjaśnienie kwestii pomijanych dotychczas przez badaczy twórczości Scheerbarta.

W pierwszym rozdziale, poświęconym rozważaniom teoretycznym, pojawiają się pojęcia „fantazja“ i „Orient“ – dwa filary, na których opiera się twórczość Paula Scheerbarta – jak również zagadnienie kobiecości i męskości. Zostały one omówione w kontekście literatury przełomu XIX i XX wieku, na której tle twórczość Scheerbarta postrzegać można jako postępową, chociażby ze względu na fakt występowania w jego utworach wyemancypowanych postaci kobiecych, wykazujących się dużą odwagą w realizacji swych celów i upodobań. Obok objaśnienia kontekstów historyczno-literackich w drugim rozdziale niezbędna była dokładna analiza poetyki niemieckiego pisarza, w szczególności charakterystycznej stylistyki jego dzieł, wyrażającej się w lekkości, z jaką ów literacki konstruktor tworzył nowe światy. W jego książkach nie ma wprawdzie miejsca na wyszukane gry słowne, czy też skomplikowane zdania, cechuje je jednak szczególna obrazowość i poetyckość, dzięki którym Scheerbart postrzegany

jest jako prekursor ekspresjonizmu i surrealizmu. Cechami charakterystycznymi jego twórczości są równocześnie gawędziarski ton i pozorna niedbałość w doborze słów, przez co autor chciał prawdopodobnie pokazać, że swobodnie operuje językiem i nie przejmuje się krytyką. Analiza treści utworów wykazała, że w centrum literackich zainteresowań Scheerbarta znajdowały się fantastyka, Orient i dążenie do wyższych celów, przy czym – jako piewca antyerotyzmu – uczynił Orient, który w innych utworach tego okresu był zazwyczaj przesiąknięty erotyzmem, miejscem niemal zupełnie antyerotycznym. Fikcyjne postaci kobiet i mężczyzn żyją w jego utworach wstrzemięźliwie, a gdy zdarzy im się podążyć za namiętnością, dążenie to prowadzi do makabrycznych, pełnych przemocy sytuacji, które jednak niekoniecznie muszą przerażać odbiorcę – ich groteskowość czyni je raczej zabawnymi, co jest kolejnym zaskakującym elementem w twórczości gdańszczanina. W takich – zazwyczaj przeladowanych emocjami – scenach ukazana jest cała paleta różnorodnych ludzkich przywar, będących jednak przede wszystkim udziałem męskich postaci i zdecydowanie rzadziej żeńskich. Szczególna aura Orientu pomaga ponadto mężczyznom uwolnić się ze związków, które okazują się być destrukcyjne, i prowadzi ich do zjednoczenia z heglowskim duchem świata, co dla wielu jest najważniejszym celem życia. Szczegółowo opisane okrucieństwa mają miejsce przede wszystkim na Bliskim Wschodzie, mogą jednak wydarzać się także na Starym Kontynencie, tym bardziej, że orientalne powieści Scheerbarta są nierzadko aluzją do ówczesnej sytuacji panującej w Europie, podczas gdy sam pisarz był zdeklarowanym przeciwnikiem kapitalizmu, militarizmu i wojen. Niektóre powieści Scheerbarta usytuowane są z kolei w kosmosie lub na wymyślonych planetach i są postrzegane – jeszcze wyraźniej niż jego utwory orientalne – jako krytyka ludzkości i Europy początku XX wieku. Bezkresny wszechświat jawi się bowiem jako alternatywa dla wszystkiego, co w niemieckim pisarzu budziło sprzeciw, a więc obok erotyzmu był to przede wszystkim kapitalizm i militarizm, oraz wiele innych nieakceptowanych przez niego poglądów, które wyśmiewał w swych tekstach. Humor i fantazja były tym samym dwoma niezbędnymi elementami zarówno w jego życiu codziennym, jak i w jego twórczości, gdyż tylko dzięki nim życie stawało się znośniejsze. W rozdziale drugim omówiono ponadto fantazyjny i wykraczający poza wszelkie standardy literackie sposób klasyfikowania własnych utworów jako np. „powieść haremowa”, „powieść duszy”, czy też „powieść kulturowa”. Utwory Paula Scheerbarta posiadają zatem nader zaskakujące, czasem zagadkowe i zabawne tytuły i podtytuły, które świadczą o szczególnej fantazji ich autora. Równie zaskakujące są imiona postaci, wśród nich np. Tarub, Rakkóx, Liwüna, Lesabëndio, czy Katta-Kottu. Nadawanie pomyslowych tytułów poszczególnym utworom i ich rozdziałom lub niespotykanych imion stworzonym przez siebie postaciom wskazuje

na zamięłowanie Scheerbarta do przesadni w każdym możliwym aspekcie oraz do świadomej zabawy językiem i zamierzonej gry z odbiorcami.

Trzeci rozdział niniejszej pracy poświęcony jest obrazom kobiet i mężczyzn w wybranych utworach Paula Scheerbarta, jak również stworzonym przez niego postaciom nieklasyfikowalnym pod względem przynależności płciowej. Ze względu na ograniczoną objętość pracy wybrane zostały sztandarowe dzieła Scheerbarta, w których postaci te zostały zarysowane szczególnie wyraziście, tzn. ulegają one silnym namiętnościom, co z kolei prowadzi do różnych konsekwencji – niektóre z tych postaci nie są w stanie zrealizować swoich pragnień, co skutkuje ich unicestwieniem, dla innych z kolei marzenia są swoistym bodźcem do dalszego rozwoju. Wspólnym mianownikiem dla obu grup jest ekscytujące życie i chęć zdobycia tego, co wydaje się być nieosiągalne. W celu podkreślenia kontrastu między nimi a postaciami, które nie mają żadnych wyższych dążeń, w przedłożonej rozprawie ukazane zostały figury, korzystające z życia i niedające nic z siebie, prowadzące egzystencję pasożytniczą. W kontekście obrazów mężczyzn i kobiet u Paula Scheerbarta podkreślona została także kwestia cielesności oraz przywiązanie mężczyzn do rzeczy materialnych. Oba te aspekty kontrastują z dążeniem wielu męskich postaci do nieskończoności i ich pragnieniem zjednoczenia się z duchem świata. Postawie mężczyzn, scharakteryzowanej w pracy poprzez nawiązanie do biblijnych siedmiu grzechów głównych, przeciwstawiona została kobieca zdolność odczuwania, przejawiająca się zamięłaniem do naturalności. Kobiety u Scheerbarta prowadzą wprawdzie czasami mężczyzn do zguby, ale nierzadko są także ich przewodniczkami dusz. Ich aktywność zagłuszają jednak często męskie egoistyczne pragnienia wielkich osiągnięć oraz męskie poczucie wyższości. Analiza utworów wykazała, że w pewnej opozycji do pragnień i potrzeb mężczyzn i kobiet stoją stworzone przez Scheerbarta pozaziemskie postaci, lub też postaci fantastyczne, które mogą występować jako *alter ego* autora, ponieważ podobnie jak on dążą do celów wyższych.

Czwarty i piąty rozdział rozprawy stanowią kontynuację rozdziału trzeciego i koncentrują się na charakterystyce człowieka erotycznego oraz człowieka faustowskiego ze szczególnym uwzględnieniem kwestii rozmnażania się oraz znaczenia aktu twórczego w kontekście płciowości. Czwarty rozdział, poświęcony człowiekowi erotycznemu, odwołuje się do teorii naukowych Raewyn Connell i Judith Butler i wykazuje, że Scheerbart przekraczał w swych utworach charakterystyczne dla przełomu wieków ujęcie polarności płciowej, ponieważ jego kobiece postaci są aktywne w dziedzinie sztuki i literatury podobnie jak wykreowani przez pisarza mężczyźni. Tym, co łączy obydwie płcie, jest niewątpliwie ich niechęć do stanu małżeńskiego, charakterystyczna również dla Scheerbartowskich postaci

pozaziemskich. Te z pozoru obce i fizycznie zupełnie odmienne istoty można potraktować jednak jako projekcję znanych ludzkich zachowań, a ich jednoznaczna opinia o nieatrakcyjności małżeństwa wypływa z miłości do wszechświata oraz oddania się jego duchowi. Jako literacką alternatywę dla małżeństwa pisarz ukazał w wielu swych utworach życie w samotności, ale także posiadanie przez mężczyznę własnego haremu, który miałby zapewniać obydwu płciom życie właściwie niezależne. Ustami wielu swych postaci Scheerbart opiewał antyerotyzm, traktując rozmnażanie płciowe jako coś obrzydliwego, co wiąże się jedynie z niedoskonałością tego, który się rozmnaża, ponieważ nie jest ostatnim, doskonałym ogniwem. Równoległe do tych opinii stworzył bezpłciowe postaci pozaziemskie, które u niego zawsze przychodzą na świat bez angażowania sfery seksualnej. Analiza utworów Scheerbarta wykazuje zatem, że stworzone przez niego postaci erotyczne skazane są zawsze na niepowodzenie lub upadek, podczas gdy gloryfikuje on równocześnie postaci faustowskie. Ich postawa twórcza, którą omówiono dokładnie w piątym rozdziale, czyni je podobnymi do bogów. Charakterystyczne jest jednak, iż zaliczają się do nich przede wszystkim mężczyźni oraz istoty pozaziemskie, które można zaklasyfikować jako męskie, bardzo rzadko taka twórcza postawa charakteryzuje również kobiety – ich udział jest wprawdzie niewielki, ale – co warto podkreślić – Scheerbart nie pominął ich całkowicie. Kobiety te odrzucają macierzyństwo i koncentrują się na innych celach i aktywnościach, jak np. poświęcenie się sztuce czy też próba zrewolucjonizowania świata i zmiany obowiązujących dotychczas konwencji.

Szósty rozdział pracy poświęcony jest analizie intertekstualności w utworach Paula Scheerbarta – głównie w odniesieniu do Biblii, Koranu, mitologii oraz najbardziej znanej księgi Orientu, „Baśni tysiąca i jednej nocy”. Analiza uwzględnia również szeroko rozpowszechnione wśród niemieckojęzycznych czytelników i znane odbiorcom europejskim historie o baronie Münchhausenie. Dużą pomocą w próbie zrozumienia twórczości Scheerbarta jest w tym kontekście odniesienie do myśli filozoficznej z przełomu XIX i XX wieku. Okazuje się bowiem, że ważną rolę ogrywali w niej dwaj badacze – twórca psychofizyki i przedstawiciel poglądów panpsychicznych Gustav Theodor Fechner oraz austriacki filozof Otto Weininger. Wykorzystanie znanych motywów religijnych, literackich i filozoficznych świadczy z jednej strony o zakorzenieniu Scheerbarta w tradycji, z drugiej strony jednak modyfikacje tych motywów oznaczają świadome podążanie autora własną drogą, gdyż ubogacił je zgodnie z własną estetyką i przekształcił według własnego zamysłu. Podkreślić należy równocześnie, że intertekstualność utworów Scheerbarta nie dotyczy jedynie treści, lecz często również formy jego dzieł. Przykładem może być chociażby kompozycja ramowa jego powieści orientalnych, która pod względem formalnym przypomina opowieści Szeherezady.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w utworach Scheerbarta pojawiają się liczne motywy autobiograficzne, a autor nierzadko występuje jako jedna z wykreowanych przez siebie postaci. Kwestii elementów autobiograficznych poświęcony jest ostatni, siódmy rozdział rozprawy, który omawia ich rolę i w którym wykazano szczegółowe przykłady. Na pierwszym planie pojawiają się tu paralele między światopoglądem autora i przekonaniami jego bohaterów. Są to przede wszystkim antykapitalizm, antimilitaryzm oraz antyerotyzm. Na uwagę zasługuje również fakt, że w niektórych utworach poruszył on kwestię inspiracji i recepcji własnej twórczości, co wzbogaca je o płaszczyznę metarefleksji. Uwypuklić należy ponadto podobieństwa między stworzonymi przez niego postaciami a osobami z życia pisarza. m. in. z jego pięć lat starszą żoną Anną, czy też ukochaną z lat młodości – Rosą Gerlach. Kreowanie postaci, które posiadają cechy tych kobiet, wynikało niewątpliwie z psychologicznej potrzeby przepracowania owych związków. Analizie poddano w tym kontekście przesadne, dlatego też często niespełnione oczekiwania, które Scheerbart wysuwał wobec obu kobiet, widoczne wyraźnie w jego tekstach literackich. Ważny jest przy tym dualizm, występujący u jego męskich postaci, a więc wewnętrzne rozdarcie z jednej strony między najprostszymi potrzebami, z drugiej natomiast niezaspokojona tęsknota za czymś większym, nieosiągalnym dla zwykłego człowieka, tak charakterystyczna dla samego autora. W rozdziale tym podjęto również próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób najprostsze, lecz niezaspokojone potrzeby fizjologiczne, takie jak pożywienie, mieszkanie, ubiór i potrzeba bezpieczeństwa, oddziaływały na potrzeby wyższe autora i jego fikcyjnych postaci oraz ich samorealizację. Okazuje się, że wpływ ten był ogromny i destrukcyjny.

Ostatecznie można stwierdzić, że chociaż Paul Scheerbart nie do końca uwolnił się w swych utworach ze stereotypowego myślenia o kobietach i mężczyznach, to jednak są one w dużej mierze postępowe, ponieważ autor próbował uwolnić się od owego sposobu postrzegania świata i ukazywał nierzadko kobiety o cechach męskich, zaś mężczyzn o cechach kobiecych, wykreował także bezpłciowe, bądź też ponadpłciowe istoty, które łączą w sobie wybrane cechy obu płci. Obok kwestii związanych z emocjonalnością i antyerotyzmem, a więc z jego własnym wewnętrznym usposobieniem, ogromną rolę w twórczości Scheerbarta odgrywały także kwestie światopoglądowe, które jednak autor traktował w swych utworach literackich w sposób dla siebie charakterystyczny i równocześnie niekonwencjonalny, tzn. mimo że były dla niego niezwykle ważne, pisał o nich z przymrużeniem oka, nierzadko w sposób groteskowy. Jego twórczość literacką porównać można z podejmowanymi przez niego próbami stworzenia *perpetuum mobile*, pieszczotliwie nazwanym przez niego „Perpeh” – , nad którym z przekonaniem pracował przez niemal całe swoje życie i które z oczywistych

przyczyn nie mogło funkcjonować. Podobnie wyglądała jego próba rozprawienia się z obowiązującymi konwencjami. Pełne fantazji światy usytuowane w Oriencie, na dalekich planetach, w duszy, na nieznanach wyspach, były próbą ucieczki od holącek świata rzeczywistego, od których jednakże uciec się nie da. W jego głośno deklarowanym antyrotyzmie doszukać się można pragnienia bliskości, w jego nierzadko groteskowych postaciach wyśmiewania się z własnych słabości, w jego antykapitalizmie niezadowolenia z braku środków finansowych, a w jego antimilitaryzmie agresji wobec rządzących i wobec groźby wojny, zaś w ucieczce od Europy – Europy w najczystszej postaci. Scheerbart stworzył w swych utworach liczne światy, które tak skonstruował, że odbiorca może odczuwać za nimi pewną tęsknotę. Są to zawsze światy wielobarwne, dziwne i zastanawiające – tak samo jak realny świat, w którym ten niepokorny *homo ludens*, uznawany przez wielu za błaznującego mędrca, czy też filozofującego klauna, musiał żyć, mimo wszelkich doznanych rozczarowań i załamań. Zdaje się zatem potwierdzać opinia cytowana w rozprawie, że twórczość Paula Scheerbarta można kochać lub nienawidzić, nie da się jednak pozostać wobec niej zupełnie obojętnym.

Polusiewski

Summary

The doctoral dissertation *Constructor of the Worlds: Paul Scheerbart's Images of Men and Women* is devoted to the literary output of the German writer Paul Karl Wilhelm Scheerbart (1863-1915) and focuses on the relationship between the sexes shown in his selected works. The works of this author have never enjoyed great popularity – only a small group of readers and literary critics were interested in them, although they were published in such popular magazines as, for example, “Der Sturm”, “Die Insel”, “Die Jugend”, “Die Fackel”, “Freie Bühne”, “Pan”, “Ver Sacrum” or “Aktion” and by reputable publishing houses, including Insel, Rowohlt, J. C. C. Bruns, Schuster & Loeffler, Oesterheld and Georg Müller. The number of books written by the author can be astonishing, because there are thirty of them, and they were created during a quarter of a century.

Many books and articles have been devoted to Paul Scheerbart's work, but the authors focus primarily on the aspect of fantasy and Orient. Among these publications there are no scholarly descriptions referring to how Scheerbart presents female, male and extraterrestrial figures, while this topic is extremely important to understand the specific work of the German writer, because it sheds light on various aspects of it. The questions regarding the relationship between the sexes, specific anti-eroticism and alternatives to marriage namely constitute an important manifestation of the author's worldview. In addition to auto-biographical aspects, his works are also revealing of historical context and the way of presenting women and men in literature at the turn of the 20th century. These elements of utmost importance are the subject of this work, which aims to highlight and clarify the issues previously ignored by researchers of Scheerbart's work.

In the first chapter, which is devoted to the theoretical considerations, concepts of ‘fantasy’ and ‘Orient’ are elaborated on – the two pillars on which the work of Paul Scheerbart is based – as well as of femininity and masculinity. They are discussed in the context of the late nineteenth and early twentieth-century literature, against the background of which Scheerbart's work can be seen as progressive, for instance due to the fact that emancipated female characters appear in his works, showing great courage in achieving their goals and preferences. To explain historical and literary contexts in the second chapter it was necessary to analyse the poetics of the German writer thoroughly, in particular the characteristic stylistics of his works, expressed in the lightness with which this literary constructor created new worlds. In his books there is no place for sophisticated word games or complicated sentences, but they are characterized by special imagery and poetics, thanks to which Scheerbart is perceived as a precursor of

expressionism and surrealism. Characteristic features of his work are conversational tone and at the same time apparent negligence in the choice of words, with which the author probably wanted to show that he could use the language freely and that did not care about criticism. The analysis of the content of the works showed that Scheerbart's literary interests were in fantasy, Orient and pursuit of higher goals and – as an eulogist of anti-eroticism – he made Orient an almost completely anti-erotic place while in the other works of that period it was usually imbued with eroticism. The fictional characters of men and women in his works live in chastity, and when it so happens that they follow bodily passion, this pursuit leads to gruesome, violent situations, which, however, do not necessarily scare the recipient – their grotesque portrayal makes them rather funny, and this is another surprising element in the work of Scheerbart. In such scenes – usually overloaded with emotions – a whole spectrum of various human vices is shown, which are, however, primarily pertaining to male characters and definitely less often to female ones. The special aura of the Orient also helps men to break free from relationships that turn out to be destructive and leads them to unite with the Hegelian spirit of the world, which for many is the most important goal of life. The atrocities described in detail take place above all in the Middle East, but they can also occur on the Old Continent, especially since Scheerbart's oriental novels are often an allusion to the situation prevailing in Europe at the time, while the writer himself was a firm opponent of capitalism, militarism and wars. Some of Scheerbart's novels are located in space or on imaginary planets and are perceived – even more clearly than his oriental works – as a critique of humanity and Europe of the early 20th century. The limitless universe appears as an alternative to everything that aroused opposition in the German writer, and this, next to eroticism, was above all capitalism and militarism, and many other views that he did not accept and ridiculed in his texts. Humour and fantasy were therefore two essential elements in his daily life and his work, because only thanks to them did his life become more bearable.

The second chapter furthermore discusses the fanciful way of classifying his own works as, for example, “harem novel”, “soul novel” or “cultural novel”, which goes beyond all literary standards. The works of Paul Scheerbart have therefore very surprising, sometimes mysterious and funny titles and subtitles, which are evidence of a particularly rich imagination of their author. Equally surprising are the names of the characters, among them Tarub, Rakkóx, Liwūna, Lesabëndio or Katta-Kottu. Giving fanciful titles to literary works and their chapters or unusual names created for his characters is indicative of Scheerbart's passion for exaggeration in every possible aspect and for a deliberate play with language and intentional play with the recipients.

The third chapter of this dissertation is devoted to the images of women and men in selected works of Paul Scheerbart, as well as the characters he created that are not classifiable in terms of gender affiliation. Due to the limited volume of the dissertation, Scheerbart's flagship works are selected, in which these characters are sketched particularly clearly, i.e. they are overcome by strong passions, which in turn leads to different consequences – some of these characters are unable to realize their desires, which results in their annihilation; for others dreams are a kind of stimulus for further development. The common denominator for both groups is leading an exciting life and the desire to obtain what seems unattainable. In order to emphasize the contrast between them and the characters who have no higher aspirations, the presented dissertation shows figures enjoying life and giving nothing out of themselves, leading a parasitic existence. With respect to the portrayal of men and women, by Paul Scheerbart also emphasized the issue of corporeality and men's attachment to material things. Both of these aspects stay in contrast with the aspiration of many male characters to infinity and their desire to unite with the spirit of the world. The attitude of men, which is characterized by referring to the biblical seven deadly sins, is contrasted with the feminine ability to feel, which manifests itself in the passion for naturalness. Scheerbart's women sometimes lead men to doom, but they are often guides of their souls. However, their activity is often suppressed by male egoistic desires for great achievements and the male sense of superiority. The analysis of the works has revealed that Scheerbart's extraterrestrial characters or fantastic characters, who can be perceived as the author's alter ego, stand in opposition to the desires and needs of men and women because these characters, like him, pursue higher goals.

The fourth and fifth chapter of the dissertation are a continuation of the third chapter and focus on the characteristics of erotic and Faustian man, with particular emphasis on reproduction and the importance of the creative act in the context of sexuality. The fourth chapter, devoted to erotic man, refers to the scientific theories of Raewyn Connell and Judith Butler and shows that Scheerbart went beyond the view of sexual polarity characteristic for the turn of the century because his female characters are active in the field of art and literature as well as men created by the writer. What unites both sexes is undoubtedly their aversion to marriage, which is also characteristic of Scheerbart extraterrestrials. These seemingly alien and physically completely different creatures, however, can be treated as a projection of the known human behaviour, and their unequivocal opinion about the unattractiveness of marriage stems from the love for the universe and devotion to its spirit. As a literary alternative to marriage, the writer has shown in many of his works a life of loneliness, but also a man who has his own harem, which would provide both sexes with a properly independent life. Scheerbart extolled

anti-eroticism through the mouths of many of his characters, treating sexual reproduction as something disgusting, which is only related to the imperfection of the one who is reproducing as he is not the final, perfect link. Parallel with these opinions he created asexual extraterrestrial characters who always come to the world without involving the sexual sphere. The analysis of Scheerbart's works shows, therefore, that his erotic characters are always doomed to failure or fall, while at the same time he glorifies Faustian characters. Their creative attitude, which is discussed in detail in the fifth chapter, makes them similar to gods. It is characteristic that they primarily include men and extraterrestrials, who can be classified as masculine, and very rarely such a creative attitude also characterizes women – their presence is limited, but Scheerbart did not completely ignore them. These women reject motherhood and focus on other goals and activities, such as dedication to art or an attempt to revolutionize the world and change the conventions in force to date.

The sixth chapter of the dissertation is devoted to the analysis of intertextuality in the works of Paul Scheerbart – mainly the links to the Bible, Koran, mythology and the best-known book of the Orient, "The Tales of One Thousand and One Nights". The analysis also takes into account the stories of baron Münchhausen, which very popular among German readers and known to European recipients. In this context, a great help in an attempt to understand Scheerbart's work is to make recourse to philosophical views from the turn of the 20th century. It appears that two researchers played an important role in here – the creator of psychophysics and the representative of panpsychist views Gustav Theodor Fechner and the Austrian philosopher Otto Weininger. The use of well-known religious, literary and philosophical motifs shows, on the one hand, that Scheerbart is rooted in tradition, but on the other hand, modifications of these themes reveal the author's conscious pursuit of his own path since he enriched them according to his own aesthetics and transformed according to his own intent. It should also be emphasized that the intertextuality of Scheerbart's works does not reside only in the content, but it often concerns the forms of his works. An example could be the frame-like composition of his oriental novels, which formally resemble the stories of Scheherazade.

The analysis showed that in Scheerbart's works there are numerous autobiographical motifs and the author often appears as one of the characters he created. The issue of autobiographical elements is the subject of the last, seventh chapter of the dissertation, which discusses their role and in which detailed examples are shown. Parallels between the author's worldview and the beliefs of his heroes appear in the foreground. These are primarily anti-capitalism, anti-militarism and anti-eroticism. Noteworthy is the fact that in some of the works he raises the issue of inspiration and reception of his own creativity, which enriches them with

a plane of meta-reflection. We should also emphasize the similarities between the characters he created and people from the writer's life, among others with his five years older wife Anna, or his beloved from his youth – Rosa Gerlach. The creation of characters who possess the traits of these women was undoubtedly due to the psychological need to rework those relationships. In this context were analysed exaggerated, and therefore often unfulfilled expectations, which Scheerbart puts forward for both women and which are clearly visible in his literary texts. Important is the dualism that occurs in his male characters, and therefore an internal tear between the simplest needs on the one hand, and on the other hand an unsatisfied longing for something bigger, unattainable for an ordinary person, so characteristic of the author himself. This chapter also attempts to answer the question of how the simplest, but unmet physiological needs, such as food, house, clothes and the need for security, affected the higher needs of the author and his fictional characters and their self-fulfilment. It turns out that this impact was huge and destructive.

Ultimately, it can be said that although Paul Scheerbart did not fully free himself from stereotypical thinking about women and men, they are largely progressive, because the author tried to free himself from this way of perceiving the world and often showed women with male features, while men with female features, he also created asexual or transsexual creatures that combine selected features of both sexes. In addition to the issues related to emotionality and anti-eroticism, i.e. with his own internal disposition, a huge role in Scheerbart's work is also played by ideological issues, which, however, the author treats in his literary works in a characteristic and at the same time unconventional way, i.e. although they were extremely important to him, he wrote about them with a grain of salt, often in a grotesque manner. His literary output can be compared with his attempts to create a perpetual motion device, affectionately named by him "Perpeh" – which he worked on with conviction for almost all his life and which for obvious reasons could not function. His attempt to deal with current conventions was similar. Fantasy worlds located in the Orient, on distant planets, in the soul, on unknown islands, were an attempt to escape the ills of the real world, which, however, cannot be escaped. In his loudly declared anti-eroticism, we can find the desire for intimacy, in his often grotesque forms of making fun of his own weaknesses, in his anti-capitalism dissatisfaction with the lack of financial resources, and in his anti-militarism aggression against the rulers and the threat of war, and in escaping from Europe – Europe in its purest form. Scheerbart created in his works numerous worlds, which he constructed so that the recipient may feel a certain longing for them. They are always multi-coloured, strange and puzzling worlds – just like the real world in which this defiant *homo ludens*, considered by many to be

a fooling sage or philosophizing clown, had to live, despite all disappointments and breakdowns. Therefore, the opinion quoted in the dissertation seems to confirm that the work of Paul Scheerbart can be loved or hated, but one cannot be completely indifferent to it.

Matuszewski